

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГЕТЬМАН ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.98

МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ
(КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ)

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шепітько Валерій Юрійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики, академік Національної академії правових наук України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Лукашевич Віталій Григорович**, Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики.

доктор юридичних наук, професор **Галаган Володимир Іванович**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри галузевих правових наук.

Захист відбудеться «05» червня 2015 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий «29» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-політичні зміни, що відбуваються в українському суспільстві та державі, не лише створюють умови для реформування органів кримінальної юстиції в напрямі демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до законодавства України та міжнародно-правових актів, а й зумовлюють необхідність проведення наукових досліджень, що мають на меті формування інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції.

Одним із головних завдань діяльності органів кримінальної юстиції, з одного боку, є забезпечення належного стану правопорядку та ефективного захисту людини від небезпечних посягань на соціальні цінності, права та законні інтереси, а з іншого – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності (ст. 2 КПК України).

Встановлення особи невідомого злочинця завжди становило собою складне і відповідальне завдання, розв'язання якого сприяло розкриттю та розслідуванню злочинів. Поряд із тим, в епоху становлення інформаційного суспільства, розвитку і впровадження новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій, виникли й негативні чинники під час встановлення особи невідомого злочинця. Оскільки, сучасний розвиток науки і техніки став однією з умов виникнення нових видів та способів учинення злочину, що у свою чергу сприяло формуванню нового типу злочинця, якого можна охарактеризувати як більш обізнаного, зухвалого, технічно оснащеного та організованого.

Ефективність діяльності органів кримінальної юстиції, під час розслідування кримінального правопорушення, зокрема, під час встановлення особи невідомого злочинця, залежить від якості наукових досліджень, результатом яких є теоретичні розробки та практичні рекомендації. Саме тому виникла необхідність проведення досліджень щодо можливості використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця та запобігання продовженню його злочинної діяльності.

Основи застосування методу моделювання в криміналістиці розглядали у своїх роботах такі відомі вчені-криміналісти, як Р. С. Белкін, О. А. Буханченко, Т. С. Волчецька, Г. А. Густов, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, О. Р. Ратінов, В. Ю. Шепітько та ін.

Деяким положенням моделювання особи невідомого злочинця було присвячено дослідження О. І. Анфіногорова, Р. Л. Ахмедшина, С. М. Богомолової, Д. В. Ісютіна-Федотова, О. Г. Каразея, М. М. Китаєва, В. М. Китаєвої, Г. М. Мухіна, Ш. М. Хазієва, М. М. Хлинцова та ін. Разом із тим такі важливі питання, як моделювання особи невідомого злочинця у практичній діяльності

слідчого під час побудови психологічного профілю особи невідомого злочинця, проведення психологічних судово-експертних досліджень, зокрема з використанням криміналістичної техніки та інформаційних систем пошуку, наразі не стали об'єктом аналізу науковців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до плану наукових досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України та спрямована на виконання фундаментальної теми дослідження «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції», затвердженої постановою президії НАПрН України від 7 грудня 2011 р. № 79/9 (номер державної реєстрації УкрІНТЕІ 0112U0011334). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням вченої ради Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України (нині Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України) «23» грудня 2009 року, постанова № 9.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає у з'ясуванні сутності методу моделювання, що використовується у криміналістиці, а також у розробленні теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо використання даного методу під час моделювання особи невідомого злочинця при розслідуванні злочинів.

Відповідно до вказаної мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- 1) розглянути основні підходи щодо розуміння поняття методу моделювання, визначити його основні ознаки й елементи та сформулювати поняття моделювання, що використовується у криміналістиці;
- 2) класифікувати основні напрями реалізації методу моделювання у криміналістиці;
- 3) визначити особливості методу моделювання під час висунення слідчих версій;
- 4) розкрити особливості моделювання особи невідомого злочинця при проведенні слідчого огляду та інших слідчих (розшукових) дій та сформулювати технологію створення моделі особи невідомого злочинця;
- 5) встановити роль моделювання особи невідомого злочинця під час побудови психологічного профілю;
- 6) з'ясувати значення моделювання особи невідомого злочинця під час психологічних судово-експертних досліджень;
- 7) розкрити особливості моделювання особи невідомого злочинця із використанням науково-технічних засобів;
- 8) визначити інформаційні системи пошуку, що сприяють встановленню особи невідомого злочинця.

Об'єктом дослідження є діяльність органів кримінальної юстиції, що спрямована на моделювання особи невідомого злочинця під час розслідування кримінального правопорушення.

Предметом дослідження є моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології).

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять положення теорії пізнання та концептуальні положення криміналістики. У ході дослідження було використано систему методів наукового пізнання: історичний та порівняльний – для аналізу поняття методу моделювання, що використовується у криміналістиці, визначення основних напрямів використання моделювання у криміналістиці, реалізації методу моделювання під час побудови психологічного профілю; формально-логічний та системно-структурний методи – для визначення поняття моделювання, при класифікації основних напрямків використання методу моделювання в криміналістиці, для типізації основної інформації необхідної під час моделювання особи невідомого злочинця, при визначенні поняття «моделювання особи невідомого злочинця під час психологічних судово-експертних досліджень»; анкетування – під час анкетування слідчих органів МВС України; опитування – у ході бліц-опитування профайлерів (спеціалістів зі складення психологічного профілю).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати анкетування 87 слідчих МВС України (Хмельницька, Львівська, Дніпропетровська, Донецька, Харківська області); вивчення психологічних профілів (35 психологічних профілів); узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, що містять дані щодо профілю особи невідомого злочинця (4 кримінальних провадження); бліц-опитування 7 профайлерів (спеціалістів зі складення психологічного профілю).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні конкретного наукового завдання щодо теоретичного обґрунтування та розробки на основі концептуальних положень криміналістики й узагальнення слідчої та експертної практики практичних рекомендацій з використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця.

У дисертації сформульовано низку нових концептуальних у теоретичному та практичному відношенні положень, у тому числі:

вперше:

– сформовано класифікацію основних напрямів використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця;

– надано типовий перелік запитань під час допиту потерпілої особи чи свідка, який проводиться з метою моделювання особи невідомого злочинця;

– розмежовано визначення понять «психологічний профіль» та «психологічний портрет»;

– надано авторське визначення поняття психологічний профіль особи невідомого злочинця;

удосконалено:

– визначення методу моделювання, що використовується у криміналістиці;

- зміст таких слідчих (розшукових) дій, як слідчий огляд та допит свідка, потерпілого під час моделювання особи невідомого злочинця;

- положення щодо технологічного процесу створення моделі особи невідомого злочинця під час проведення слідчого огляду;

- структурні елементи побудови психологічного профілю;

- положення комп'ютерної бази даних «Автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого «Інсайт»», яку запропоновано доповнити системою «Психологічний профіль особи невідомого злочинця»;

дістали подальшого розвитку:

- підходи до розуміння категорії «моделювання особи невідомого злочинця»;

- рекомендації щодо технологічного процесу моделювання особи невідомого злочинця;

- правові підстави використання психологічного профілю під час моделювання особи невідомого злочинця.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження доведено до рівня конкретних пропозицій і рекомендацій. Отримані наукові результати можуть бути використані:

- в науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для розробки та удосконалення положень щодо моделювання особи невідомого злочинця;

- у практичній діяльності органів кримінальної юстиції – як рекомендації під час моделювання особи невідомого злочинця;

- в навчальному процесі юридичних факультетів та вищих навчальних закладів України – для підготовки підручників і навчальних посібників з курсів «Криміналістика» та «Юридична психологія», а також під час викладання лекцій з «Криміналістики» і практичних занять.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційне дослідження виконано в лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, обговорено та схвалено на засіданні лабораторії і рекомендовано до захисту.

Основні положення дисертації пройшли апробацію та доповідалися на: науковій конференції «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (Харків, ІВПЗ НАПрН України, НЮАУ, 15 травня 2009 р.); засіданні круглого столу «Практичне використання наукового потенціалу в розкритті та розслідуванні серійних убивств, у тому числі поєднаних із сексуальним насильством» (Донецьк, Донецький юридичний інститут МВС України, 24 лютого 2012 р.); науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2013» (Харків,

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 14 листопада 2013 р.); науково-практичній конференції «Правова доктрина України – основа формування правової системи держави» (Харків, НАПрН України, 20-21 листопада 2014 р.); 10 (позачерговій) міжнародній науково-практичній конференції «Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика» (Харків, 26-27 червня 2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки, що сформульовані в дисертаційному дослідженні, опубліковані автором в десяти публікаціях, з яких п'ять наукові статті надруковані у виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, п'яти наукових тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та предметом дослідження і складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, додатків та переліку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 214 сторінок, з яких основного тексту 177 сторінок. Список використаних джерел становить 235 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок з науковими планами та програмами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, їх апробація, наведено дані щодо публікацій, структури, обсягу дисертації.

Розділ 1 «Використання методу моделювання у криміналістиці» складається із двох підрозділів присвячених розгляду, аналізу та виокремленню основних елементів поняття методу моделювання, що використовується у криміналістиці та визначенню основних напрямів його використання у слідчій діяльності.

У **підрозділі 1.1. «Поняття методу моделювання»** аналізуються основні наукові підходи щодо визначення поняття методу моделювання.

У дисертації досліджуються історично сформовані наукові підходи щодо визначення цього методу. Аналіз точок зору вчених-криміналістів дозволив дійти висновку, що для позначення методу моделювання, який використовується у криміналістиці, зокрема під час розслідування злочинів, вживаються різні терміни такі як «криміналістичне моделювання», «моделювання у криміналістиці», «інформаційне моделювання», «ситуаційне моделювання», «адаптаційне моделювання». Процеси інтеграції наукових положень та розвиток таких наукових поглядів розкривають відмінність етимологічних та пізнавальних ознак й елементів даного методу.

Метод моделювання у криміналістиці дисертант визначає, як процес побудови та вивчення об'єктів, явищ, дій чи подій з метою встановлення причин їх виникнення й існування, зв'язків між

ними, а також надає відповідному суб'єкту (оперативному працівнику, слідчому, прокурору, захиснику, судді та експерту) можливість обрання та реалізації допустимих прийомів побудови певних моделей під час дослідження кримінального правопорушення.

У підрозділі 1.2. «Основні напрями використання методу моделювання в слідчій діяльності» розглянуто та проаналізовано окремі напрями використання методу моделювання у діяльності слідчого, зокрема, під час моделювання особи невідомого злочинця. За результатами анкетування слідчих МВС України встановлено, що 62 % опитаних використовують у своїй діяльності метод моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця.

Використання методу моделювання у діяльності слідчого сприяло розвитку наукових поглядів щодо визнання значення ідеальних та матеріальних моделей. При цьому, дисертантом звертається увага на важливість реалізації ідеального моделювання у ретроспективному та перспективному напрямках. Аналіз цих напрямів, у структурі ідеального моделювання особи невідомого злочинця, дозволив виділити такі умовні форми: 1) безпосередню; 2) опосередковану.

Дисертант визначає, що безпосередня форма моделювання – це можливість відтворення уявних й реальних моделей при прямому сприйнятті слідчим картини події злочину, відомостей про злочин, про особу потерпілого, особу злочинця й мотивацію, якою керувався злочинець. Натомість сутність опосередкованої форми моделювання полягає у створенні моделей та їх дослідженні на підставі інформації, отриманої під час проведення слідчих (розшукових) дій, яка знаходить своє відображення у матеріалах кримінального провадження. Тобто, при опосередкованому моделюванні процес пізнання здійснюється за допомогою моделей, які створюються на основі відомостей про подію злочину, що містяться в матеріалах кримінального провадження.

Аналіз наукових положень щодо реалізації матеріального моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця дозволив дисертанту дійти висновку, що основними напрямками його використання у слідчій діяльності є створення зовнішності особи невідомого злочинця за слідами залишеними такою особою із залученням сучасних технологій (моделювання зовнішності особи невідомого злочинця із застосуванням комп'ютерних технологій, 3D- моделювання особи невідомого злочинця тощо).

На підставі системно-структурного аналізу визначено окремі напрями використання методу моделювання у діяльності слідчого. Зокрема, дисертантом запропоновано класифікацію напрямів використання методу моделювання за такими підставами: 1) за видом процесуальних дій: моделювання під час проведення слідчих (розшукових) дій; моделювання під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 2) за рівнем використання методу моделювання: а) на теоретичному рівні; б) на емпіричному рівні; 3) використання моделювання залежно від аспекту досліджуваного об'єкту: а) на підставі логіко-психологічного аспекту (поєднання раціонального та

чуттєвого); б) на підставі логічного аспекту (раціонального); в) на підставі психологічного аспекту (відповідно до відчуттів); 4) за спрямованістю: а) перспективне моделювання; б) ретроспективне моделювання; 5) за умовною формою використання моделювання: а) безпосередня форма (моделювання, що використовується під час побудови певних моделей на базі реального сприйняття наслідків злочинної події та слідів злочину, наприклад, під час проведення слідчих (розшукових) дій тощо); б) опосередкована форма (моделювання, що використовується під час побудови певних моделей через отримання інформації під час спостереження наслідків злочинного діяння, тобто за допомогою вивчення матеріалів кримінального провадження, висновків експертиз, консультацій спеціалістів тощо); б) за галузевою спрямованістю: а) моделювання у трасології; б) моделювання у судовій балістиці тощо; 7) за об'єктом моделювання: А) за особою, модель якої будується: а) моделювання особи потерпілого; б) моделювання особи нової жертви злочину; в) моделювання особи свідка (чи очевидця); г) моделювання особи невідомого злочинця; Б) за ознакою географічності: а) моделювання можливого місця переховування особи невідомого злочинця; б) моделювання можливого місця перебування свідка (чи очевидця); в) моделювання ймовірного місця проживання нової жертви злочину; г) моделювання нового можливого місця вчинення злочину, часу вчинення.

Розділ 2 «Реалізація методу моделювання у діяльності слідчого» складається з чотирьох підрозділів, в яких розглядаються проблеми співвідношення моделювання та висунення версій, можливості використання моделювання під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, складення психологічного профілю особи невідомого злочинця та при проведенні психологічних судово-експертних досліджень.

У підрозділі 2.1. «Моделювання та висунення слідчих версій» розглянуто різні наукові підходи щодо співвідношення понять моделі та версії, а також визначено значення типових версій під час моделювання особи невідомого злочинця. Було встановлено, що 84 % слідчих МВС України будують версії під час моделювання особи невідомого злочинця і лише 19 % опитаних будують модель особи невідомого злочинця за допомогою типових версій.

Виокремлено два підходи щодо співвідношення версії та моделі, де одні вчені визначають версію, як ідеальну модель, інші розглядають версію та модель відокремлено. Проаналізовано різні визначення поняття версії, в основу яких покладено мислення, як логічну форму конструювання версії.

Дисертантом встановлено, що типова версія як ідеальна модель являє собою складне, комплексне, багаторівневе утворення, результат мислення, є одним із важливих засобів під час побудови моделі особи невідомого злочинця, на підставі виявлення закономірних зв'язків між різними елементами криміналістичної характеристики певного виду злочинів та зіставлення цих елементів із конкретною доказовою інформацією, яка міститься у матеріалах кримінального

провадження. Все це сприяє створенню моделі особи невідомого злочинця, під час розслідування кримінального правопорушення, а також перевірці вже існуючої інформації, виявленню нових фактичних даних та обставин, що спрямована на встановлення такої особи.

У підрозділі 2.2. «Моделювання особи невідомого злочинця при проведенні слідчого огляду та інших слідчих (розшукових) дій» розглянуто слідчий огляд та допит як певні напрями моделювання особи невідомого злочинця. При цьому, 62 % опитаних слідчих МВС України зазначили, що саме під час проведення слідчих (розшукових) дій будується модель особи невідомого злочинця.

Дисертантом встановлено, що технологічний процес створення моделі особи невідомого злочинця під час проведення слідчого огляду охоплює низку операцій, серед яких: 1) виявлення інформації, необхідної для побудови моделі особи невідомого злочинця; 2) збір та фіксування інформації; 3) вивчення, аналіз та визначення необхідності використання такої інформації для побудови моделі; 4) побудова моделі особи невідомого злочинця; 5) вивчення, аналіз та дослідження побудованої моделі особи невідомого злочинця; 6) отримання нового знання про особу невідомого злочинця; 7) перевірка отриманих знань шляхом співставлення з реальною особою (тобто визначення кола підозрюваних).

Аналіз такої слідчої (розшукової) дії як допит дозволив визначити типові запитання під час допиту свідка чи потерпілого, який проводиться з метою моделювання особи невідомого злочинця: 1) у яких відносинах перебуває допитуваний із потерпілою особою (жертвою); 2) як допитуваний характеризує особу потерпілого (жертви), її поведінку у момент до вчинення злочину (та/або безпосередньо чи після вчинення злочину); 3) час учинення злочину; 4) обстановка та місце вчинення злочину (населений пункт (людне чи безлюдне місце), місце поза населеним пунктом, жила приміщення, будівлі господарського призначення, місця призначені для проведення дозвілля та відпочинку, торгівлі чи харчування тощо); 5) знаряддя вчинення злочину (побутові прилади та інструменти, холодна зброя, вогнепальна зброя, отрута, тверді тупі предмети (цегла, камінь) тощо); 6) характеристика особи невідомого злочинця (чи злочинців): стать; вік; зріст (високий, середній, низький); статура (худорлява, середньої повноти, повна); наявність чи відсутність сутулості; особливості обличчя (кавказький тип, монгольський тип, середньоазіатський тип, європейський тип); колір шкіри; особливості голосу та мовлення; особливі прикмети (шрами, татування тощо); 7) чи вживала потерпіла особа (жертва) та/або невідомий злочинець спиртні напої та/або наркотичні засоби; 8) чи може допитуваний охарактеризувати психічний стан (суб'єктивні реакції, емоції) особи невідомого злочинця (радість, здивування, страждання, гнів, агресія, презирство, страх, сором, жорстокість).

У підрозділі 2.3. «Моделювання особи невідомого злочинця при складенні психологічного профілю» досліджено різні підходи щодо визначення поняття «психологічний

профіль», «психологічний портрет», «психологічний портрет невстановленого злочинця», «психологічний портрет злочинця», «психолого-криміналістичний портрет», «інформаційний портрет».

Дисертант розмежовує поняття «психологічний профіль» та «психологічний портрет». Визначено, що терміни «психологічний портрет особи», «психологічний портрет особи злочинця», «психологічний портрет злочинця» (можливе застосування терміну «психологічний портрет» до підозрюваного, обвинуваченого) будуть, у певній мірі, синонімами і такими, що характеризуватимуть вже встановлену, відому особу. Тоді як, «психологічний профіль» (або «психологічний профіль особи невідомого злочинця») можливо застосовувати до осіб, безпосередній візуальний контакт з якими неможливий з таких причин: невідома особа вчинила злочин (злочини), не бажає бути відомою і ухиляється від кримінальної відповідальності.

Під час опитування слідчих МВС України було встановлено, що 91 % опитаних вважають за доцільне використання психологічного профілю особи невідомого злочинця при розслідуванні злочинів. При цьому лише 17 % респондентів зазначили, що у своїй практичній діяльності під час розслідування злочинів та встановлення особи невідомого злочинця використовували методику психологічного профілю.

Дисертантом визначено, що процес створення психологічного профілю являє собою моделювання психологічних та поведінкових особливостей невідомого злочинця. Психологічний профіль особи невідомого злочинця – це ідеальна модель, що містить інформацію психологічного характеру, в тому числі про його поведінкові особливості, виявляє й визначає такі риси особи невідомого злочинця, що сприяє діагностиці останнього, його встановленню й виявленню та побудована відповідними спеціалістами у певних галузях знань (психологом, психіатром, криміналістом, сексопатологом тощо).

У підрозділі 2.4. «Моделювання особи невідомого злочинця під час психологічних судово-експертних досліджень» розглянуто можливості побудови моделі особи невідомого злочинця при проведенні позаекспертних психологічних досліджень та судово-психологічної експертизи.

У процесі проведення анкетування слідчих МВС України було з'ясовано, що лише 19 % слідчих зверталися до судово-психологічних досліджень щодо моделювання особи невідомого злочинця, 81 % опитаних надали негативну відповідь. При чому умовою таких низьких показників проведення судово-психологічних досліджень під час моделювання особи невідомого злочинця є: (а) недостатня поінформованість щодо можливостей проведення експертизи відносно встановлення особи невідомого злочинця (37 %); (б) відсутність необхідних матеріалів для проведення експертизи щодо встановлення особи невідомого злочинця (30 %); (в) відсутність методичних рекомендацій про новітні методики дослідження доказів та інших матеріалів при

встановленні особи невідомого злочинця (9 %); (г) надання переваги іншим засобам (або способам) встановлення особи невідомого злочинця (19 %).

Встановлено, що побудова психологічного профілю особи невідомого злочинця, як позаекспертне психологічне дослідження, що має інформаційно-орієнтувальний зміст, необхідно подавати у вигляді висновку спеціаліста, а не у вигляді судово-психологічної експертизи (висновку експерта).

Дисертантом визначено, що моделювання особи невідомого злочинця під час психологічних судово-експертних досліджень – це побудова моделі спеціалістом-психологом чи судовим експертом-психологом, яка розкриває психологічні властивості, якості та процеси (мотиви, потреби, спонукання, відчуття, емоції, уявлення, сприйняття, орієнтації, інтелектуальні здібності тощо), пояснює сутність поведінки конкретної особи, розкриває такі характеристики, що відображають ставлення особи невідомого злочинця до виконуваних ним дій (бездіяльності), до оточення та самого себе під час, а також до вчинення злочину та після його вчинення.

Розділ 3 «Моделювання особи невідомого злочинця за допомогою сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій» складається з двох підрозділів, в яких розглядаються можливості моделювання особи невідомого злочинця під час використання технічних засобів та інших інформаційних систем.

У підрозділі 3.1. «Використання криміналістичної техніки для моделювання особи невідомого злочинця» увагу зосереджено на використанні комп'ютерної техніки для моделювання зовнішності особи невідомого злочинця.

Проаналізовано сучасні інноваційні підходи у сфері вдосконалення інформаційних технологій та обчислювальної техніки. Розглянуто сутність технології побудови тривимірних моделей обличчя (створення суб'єктивного відображення обличчя на основі модифікованого алгоритму), яка ґрунтується на методі еволюційного морфінгу.

Зазначається також, що під час формування суб'єктивних зображень розшукуваних осіб, які мають особливості зовнішності змішаного антропологічного типу необхідно здійснювати корегування розміру (величини) та пропорційних значень відповідної криміналістичної методики.

Дисертантом запропоновано доповнити методику складання комп'ютерного фотороботу («RAIPS-ПОРТРЕТ»), розробленої колективом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, підпунктами: 1) «Національність особи» (належність людини до певної етнічної групи); 2) «Антропологічний тип особи» (велика група людей, яких об'єднує єдине походження, що виявляється у спільності спадкових морфологічних ознак; близькі антропологічні типи об'єднуються у раси).

У підрозділі 3.2. «Інформаційні системи пошуку, що сприяють встановленню особи невідомого злочинця» аналізуються інформаційні системи пошуку та інформація, які сприяють створенню особи невідомого злочинця.

Розглянуто можливості застосування інформаційних систем пошуку Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол), оскільки ця організація є і механізмом, і посередником у співробітництві служб кримінальної поліції різних держав у їх роботі з розкриття конкретних злочинів, у координації та кооперації зусиль, що ними вживаються.

За результатами анкетування слідчих прокуратури та МВС України стало відомо, що лише 9 % опитаних практичних працівників зверталися із запитом до Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) під час моделювання особи невідомого злочинця, зокрема, у 3% випадків особу невідомого злочинця було встановлено.

Дисертантом запропоновано доповнити комп'ютерну базу даних «Автоматизоване робоче місце слідчого» за допомогою створення системи під назвою «Психологічний профіль особи невідомого злочинця», яка має бути заповнена відомостями щодо проведених слідчих (розшукових) дій та вилучених слідів, що указують на особу невідомого злочинця. Така система має містити як типові зразки створення психологічного профілю, так й складені психологічні профілі щодо розкритих та нерозкритих злочинів, які допоможуть орієнтувати слідчого під час встановлення особи невідомого злочинця. Окрім пропонуваного типового зразка складення психологічного профілю, система має містити інформацію: 1) процесуальні та організаційні проблеми під час створення психологічного профілю особи невідомого злочинця; 2) права та обов'язки слідчого під час створення такого профілю; 3) залучення відповідного спеціаліста для складення психологічного профілю особи невідомого злочинця; 4) права та обов'язки залученого спеціаліста; 5) матеріали кримінального провадження, які має надати слідчий спеціалісту зі складення психологічного профілю; 6) необхідність залучення спеціаліста зі складення психологічного профілю під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових дій); 7) типові питання, які вирішуються під час створення психологічного профілю; 8) установи, працівники яких володіють відповідними знаннями у галузі психології, психіатрії, судової медицини, криміналістики та залучаються для складення психологічного профілю.

ВИСНОВКИ

У результаті наукового дослідження здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні та розробці рекомендацій щодо використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця. Головними

теоретичними і прикладними результатами роботи є такі висновки:

1. Вивчено існуючі наукові підходи до визначення поняття методу моделювання, що використовуються у криміналістиці. Виявлено та згруповано його основні ознаки, а також сформульовано поняття методу моделювання як процес побудови та вивчення моделей об'єктів, явищ, дій чи подій з метою встановлення причин їх виникнення й існування, зв'язків між ними, а також надає відповідному суб'єкту (оперативному працівнику, слідчому, прокурору, захиснику, судді та експерту) можливість обрання та реалізації допустимих прийомів побудови певних моделей під час дослідження кримінального правопорушення.

2. Визначено об'єкти та напрями використання методу моделювання в слідчій діяльності. Виокремлено у структурі ідеального моделювання безпосередню та опосередковану форми моделювання. Надано класифікацію основних напрямів використання методу моделювання у криміналістиці за такими підставами: видом процесуальних дій; рівнем використання методу моделювання; залежно від аспекту досліджуваного об'єкта; спрямованістю та формою; галузевою спрямованістю; об'єктом моделювання.

3. Встановлено співвідношення версії та моделі. Проаналізовано різні визначення поняття версії, в основу яких покладено мислення, як логічну форму конструювання версії. На підставі здійсненого аналізу подальшого розвитку дістав підхід щодо визнання типової версії як ідеальної моделі.

4. Виокремлення інформації під час проведення слідчого огляду передбачає її систематизацію та утворення сукупності окремих фактів, що характеризують об'єкт моделювання – особу невідомого злочинця. Вибір інформації, яка переноситься на об'єкт моделювання, об'єднує властивості особи невідомого злочинця та відбувається через систему етапів: 1) виявлення інформації, необхідної для побудови моделі особи невідомого злочинця; 2) збір та фіксування такої інформації; 3) вивчення, аналіз та визначення необхідності використання такої інформації для побудови моделі; 4) побудова моделі особи невідомого злочинця; 5) вивчення, аналіз та дослідження побудованої моделі особи невідомого злочинця; 6) отримання нового знання про особу невідомого злочинця; 7) перевірка отриманих знань шляхом зіставлення з реальною особою (тобто визначення кола підозрюваних).

5. Проаналізовано таку слідчу (розшукову) дію як допит, оскільки, проведення допиту свідка чи потерпілого, сприяє визначенню основних характерних рис особи невідомого злочинця (таку інформацію свідок чи потерпілий надають на підставі безпосереднього візуального сприйняття особи невідомого злочинця під час вчинення злочину). Сформовано типовий перелік запитань при проведенні допиту свідка чи потерпілого.

6. З'ясовано, що одним із ефективних засобів моделювання особи невідомого злочинця є побудова психологічного профілю. Сформульовано, що психологічний профіль особи невідомого

злочинця є моделлю інформаційного характеру, що сприяє: виявленню таких рис особи невідомого злочинця, що можуть вказувати на стать, вік, освіту, сімейний стан, рід занять, уподобань, релігійні переконання, національність, професійну діяльність, місце проживання (зокрема, територіальне мешкання злочинця відносно місця вчинення злочину), взаємозв'язок із жертвою; визначенню психологічного й емоційного стану особи невідомого злочинця під час учинення злочину; прогнозуванню подальших дій невідомого злочинця. Розглянуто систему етапів технологічного процесу побудови психологічного профілю, яка полягає у: загальній оцінці злочину, всебічному аналізі місця події (місця вчинення злочину), комплексному аналізі особи жертви (потерпілого), оцінці результатів проведених слідчих та оперативно-розшукових дій, оцінці висновку судово-медичного експерта, розробленні психологічного профілю особи невідомого злочинця та підготовці рекомендацій і пропозицій.

7. Встановлено, що побудова психологічного профілю особи невідомого злочинця, як позаекспертне психологічне дослідження, що має інформаційно-орієнтуєчий зміст, необхідно подавати у вигляді висновку спеціаліста, а не у вигляді судово-психологічної експертизи (висновку експерта). Розглядається новий напрямок судово-психологічної експертизи – встановлення лідера злочинного об'єднання та наводиться типовий перелік питань щодо вирішення експертизи.

8. Сучасні інноваційні розробки у сфері вдосконалення інформаційних технологій та обчислювальної техніки надали можливість розглянути сутність технології побудови тривимірних моделей обличчя (створення суб'єктивного відображення обличчя на основі модифікованого алгоритму), що ґрунтується на методі еволюційного морфінгу. При цьому побудова суб'єктивного портрета (фоторобота) полягає в підборі аналогових фрагментів обличчя людини та створенні матеріального відображення особи невідомого злочинця, для яких характерна схожість зовнішніх форм та інших характеристик, притаманних реальній людині.

9. Запропоновано п. 2 «Складення зі слів очевидця опису зовнішності встановлюваної особи» Методики складення комп'ютерного фотороботу («RAIPS-ПОРТРЕТ»), розробленої колективом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, доповнити такими підпунктами: 1) «національність особи» (належність людини до певної етнічної групи); 2) «антропологічний тип особи» (велика група людей, яких об'єднує єдине походження, що проявляється у спільності спадкових морфологічних ознак; близькі антропологічні типи об'єднуються у раси).

10. Пропонується вдосконалити «Автоматизоване робоче місце слідчого» за допомогою створення системи під назвою «Психологічний профіль особи невідомого злочинця». Сформовано, що така система має містити інформацію щодо: 1) процесуальних та організаційних

проблем під час створення психологічного профілю особи невідомого злочинця; 2) прав та обов'язків слідчого під час створення такого профілю; 3) залучення відповідного спеціаліста для складення психологічного профілю особи невідомого злочинця; 4) прав та обов'язків залученого спеціаліста; 5) матеріалів кримінального провадження, які має надати слідчий спеціалісту зі складення психологічного профілю; 6) необхідності залучення спеціаліста зі складення психологічного профілю під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 7) типових питань, які вирішуються під час створення психологічного профілю; 8) щодо установ, працівники яких володіють відповідними знаннями у галузі психології, психіатрії, судової медицини, криміналістики та залучаються для складення психологічного профілю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гетьман Г. М. Застосування методу моделювання при формуванні слідчих версій / Г. М. Гетьман // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 13. – 2013. – С. 169 – 176.
2. Гетьман Г. М. Психологічний профіль: проблеми моделювання особи невідомого злочинця / Г. М. Гетьман // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 338 – 348.
3. Гетьман Г. Моделирование личности неизвестного преступника при составлении субъективных портретов / Г. Гетьман // Закон и жизнь. - 2013. - № 12 (263). – С. 46 – 48.
4. Гетьман Г. М. Використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця / Г. М. Гетьман // Теорія і практика правознавства. – В. 2 (4). – 2013. – С. 1 – 8. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/41.pdf. – Заголовок з екрана.
5. Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця під час судово-психологічних досліджень / Г. М. Гетьман / Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 25. – С. 240 – 244.
6. Гетьман Г. М. Проблеми моделювання особи злочинця під час огляду місця події / Г. М. Гетьман // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матер. наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р. – Х., 2010. – С. 394 – 395.
7. Гетьман Г. Н. Криминалистическое моделирование как метод познания / Г. Н. Гетьман // Рационализация современной науки : матер. XIX Междунар. науч.-практ. конф. по философским, филологическим, юридическим, педагогическим, экономическим, психологическим, социологическим и политическим наукам.– Горловка, 2012. – Ч. 2. – С. 31 – 32.

8. Гетьман Г. М. Щодо співвідношення понять «слідча версія» та «модель» / Г. М. Гетьман // Юридична осінь 2013 року : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук.-пркт. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 14 листоп. 2013 р.). – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого» : Право, 2013. – С. 418 – 420.

9. Гетьман Г. М. Інноваційний підхід щодо створення суб'єктивних портретів особи невідомого злочинця / Г. М. Гетьман // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 771 – 774.

10. Гетьман Г. Теоретико-прикладные проблемы использования метода моделирования в криминалистике / Г. Гетьман / Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика : матеріали 10 (позачергової) міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 26-27 червня, 2014 р.). – Х. : Апостіль, 2014. – Ч. 1. – С. 247 – 256.

АНОТАЦІЯ

Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2015.

Дисертація присвячена розробленню засад використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця. Проаналізовано елементи методу моделювання. Розглянуто основні напрями використання цього методу в слідчій діяльності та під час висунення слідчих версій. Визначено технологічний процес моделювання особи невідомого злочинця під час проведення слідчого огляду та розроблено систему запитань під час допиту, що сприяють моделюванню особи невідомого злочинця. Виокремлено напрями моделювання особи невідомого злочинця під час проведення спеціальних експертних досліджень.

Ключові слова: метод моделювання, модель особи невідомого злочинця, моделювання особи невідомого злочинця, психологічний профіль, позаекспертні психологічні дослідження, судово-психологічна експертиза, суб'єктивний портрет, фоторобот.

АННОТАЦИЯ

Гетьман Г. Н. Моделирование личности неизвестного преступника (криминалистические средства, методы и технологии). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2015.

Диссертация посвящена разработке основных положений использования метода моделирования при установлении личности неизвестного преступника. В работе проанализированы подходы к пониманию метода моделирования, используемого в криминалистике. Метод моделирования в криминалистике – это процесс построения и изучения объектов, явлений, действий или событий с целью установления причин их возникновения и существования, связей между ними, позволяет определенному субъекту (оперативному работнику, следователю, прокурору, защитнику, судье и эксперту) выбирать и реализовать допустимые приемы построения определенных моделей в ходе исследования уголовного правонарушения.

Рассмотрены возможности использования идеального и материального моделирования при установлении личности неизвестного преступника. При этом в структуре идеального моделирования выделены две формы: непосредственное и опосредованное моделирование. На основании анализа использования метода моделирования в криминалистике автором предложена классификация направлений его использования.

Установлено соотношение следственной версии и модели. Подчеркнуто значение типовых версий в процессе моделирования личности неизвестного преступника, поскольку, будучи моделями-аналогами, они раскрывают определенные закономерные связи между отдельными элементами криминалистической характеристики преступлений на основании уже существующей информации. Анализ таких данных способствует получению новой информации и построению следственных версий о преступлении и о личности неизвестного преступника.

В процессе исследования предложен технологический процесс построения модели личности неизвестного преступника, состоящий из следующих операций: 1) выявление информации, необходимой для построения модели личности неизвестного преступника; 2) собирание и фиксация информации; 3) изучение, анализ и установление необходимости использования информации для построения модели неизвестного преступника; 4) построение модели личности неизвестного преступника; 5) изучение, анализ и исследование построенной модели личности неизвестного преступника; 6) получение нового знания о личности неизвестного преступника; 7) проверка полученных знаний путем сопоставления с реальной личностью (определение круга подозреваемых).

Предпринята попытка разграничения понятий «психологический профиль» и «психологический портрет». При этом психологический профиль личности неизвестного преступника есть идеальной моделью, содержащей информацию психологического характера, в том числе и о его поведенческих особенностях, что способствует выявлению и определению таких черт личности неизвестного преступника, которые могут способствовать его диагностике, установлению и выявлению.

Моделирование личности неизвестного преступника, в ходе проведения психологических судебно-экспертных исследований возможно при: 1) внеэкспертных исследованиях; 2) судебно-психологической экспертизе. Построение психологического профиля личности неизвестного преступника является внеэкспертным психологическим исследованием и имеет информационно-ориентирующее значение.

Моделирование личности неизвестного преступника при проведении специальных экспертных исследований – это построение модели специалистом-психологом или судебным экспертом-психологом, раскрывающая психологические особенности, качества и процессы (мотивы, потребности, побуждения, чувства, эмоции, представления, восприятие, ориентации и др.), объясняет поведение конкретного лица, раскрывает характеристики, выражающие отношение личности к совершенным деяниям, к окружающим и к самому себе, во время, а также после совершения ним преступления.

Ключевые слова: метод моделирования, модель личности неизвестного преступника, моделирование личности неизвестного преступника, психологический профиль, внеэкспертные психологические исследования, судебно-психологическая экспертиза, субъективный портрет, фоторобот.

SUMMARY

G. M. Getman. Modeling of person of unknown criminal (criminalistics facilities, methods and technologies). - On rights for a manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.09 – criminal process and criminalistics; judicial expertise; operational Search Activity. – The Yaroslav Mudryi National Law University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2015.

The dissertation is devoted to the development of principles of the usage of modeling method during establishment of person of unknown criminal. The elements of modeling method are analyzed. Basic directions of the usage of this method are considered in inquisitional activity and during advancement of inquisitional versions. The technological process of design of person of unknown criminal is certain

during realization of inquisitional review and the system of questions during an interrogation, that assist modeling of person of unknown criminal, is worked out. Directions of modeling of person of unknown criminal are distinguished during realization of the special expert researches.

Keywords: modeling method, model of person of unknown criminal, modeling of person of unknown criminal, psychological profile, out-of-expert psychological researches, judicial-psychological examination, subjective portrait, identikit.

Відповідальний за випуск – канд. юрид. наук,
наук. співроб. Затенацький Д. В.

Підписано до друку 22.04.2015 р. Формат 60x90x16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 1205

Друкарня

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77